

МАРТОВСКИ ПОГРОМ 2004
узроци ✧ разарања ✧ последице
књига II

Дом културе Грачаница
Архив Косова и Метохије

МАРТОВСКИ ПОГРОМ 2004

узроци ∴ разарања ∴ последице

— Тематски зборник —

књига група

Грачаница
Приштина–Чаглавица
2026

Мартовски погром 2004
узроци ÷ разарања ÷ последице
књига II

Издавачи:

Дом културе Грачаница
Архив Косова и Метохије

За издаваче: мр Живојин Ракочевић
Мср Марко Б. Марковић

Уређивачки одбор: патријарх српски Порфирије (Перић),
митрополит Теодосије (Шибалић), Епархија рашко-призренска,
митрополит Јоаникије II (Мићовић), Митрополија црногорско-при-
морска, академик Љубодрег Димић, проф. др Владан Виријевић
(главни уредник), проф. др Митра Рељић, проф. др Весна Зарковић,
мр Живојин Ракочевић, мср Марко Б. Марковић,
мср Стефан С. Филиповић

Пројамски одбор: др Александра Новаков, проф. др Милош Ковић,
др Мирослав Перишић, доц. др Душко Челић, др Игор Вукадиновић,
проф. др Драгиша Бојовић, мср Бојан Арбутина,
др Борис Булатовић

Рецензенти: проф. др Марија Ђорић, проф. др Митра Рељић,
др Јана Алексић, др Владан Бајчета, др Милан Н. Гулић,
др Миша Ђурковић, др Душан Илић, мр Живојин Ракочевић,
др Ненад Антонијевић, проф. др Дејан Тубић

Редактура, лектура, коректура
Владимир М. Николић

Секретар Уређивачког одбора
Мср Стефан С. Филиповић

Припрема
за шtamп и шtamпа
Интерклима-графика, Врњци

Тираж: 500

Објављивање Зборника помоћу су Министарство културе
Републике Србије и Канцеларија за Косово и Метохију

Доц. др Марина Д. МИЈАТОВИЋ,
 научни сарадник
 Е-адреса: marina.mijatovic@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4370-7690>

УДК: 323.1(=163.41)(497.115)"2004"
 323.28(=163.41)(497.115)"2004"
 347.65/.68

Мср Игор Љ. НЕДЕЉКОВИЋ
 Е-адреса: igornedeljkovic1234@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-4332-5996>

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
 24. новембра б. б., Лепосавић, Србија

ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ МАРТОВСКОГ ПОГРОМА 2004. ГОДИНЕ НА ОСТВАРИВАЊЕ ПОРОДИЧНИХ И НАСЛЕДНИХ ПРАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ¹⁾

САЖЕТАК: Мартовски погром 2004. године представља један од најтежих удара на безбедност, правни поредак и основна људска права на Косову и Метохији у постконфликтном периоду. Последице ових догађаја одразиле су се и на остваривање породичних и наследних права, угрожавајући правну сигурност погођеног становништва. Циљ истраживања је да се испитају облици и размере тих последица, са посебним освртом на губитак матичних и катастарских евиденција, узурпацију непокретности, тешкоће у доказивању сродства и раздвајање породица услед присилног расељавања. Методологија се заснива на анализи домаћих и међународних правних аката, судске праксе и извештаја релевантних институција. Налази указују на системске недостатке у заштити права жртава, док закључак наглашава потребу за дигитализацијом правних евиденција, јачањем институционалне подршке и развојем ефикасних механизма правне заштите.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Мартовски погром; породично право; наследно право; Косово и Метохија; интерно расељена лица; заштита имовине

УВОД

Мартовски погром 2004. године представља један од најтежих безбедносних и правних потреса у новијој историји Косова и Метохије, са дуготрајним последицама по правну си-

¹⁾ Рад је написан у оквиру научноистраживачког пројекта НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

гурност и положај српске заједнице и других неалбанских група. Организовано насиље, праћено уништавањем стамбених објеката, верских и културних добара, као и масовним расељавањем становништва, довело је до дубоких поремећаја у остваривању основних људских и имовинских права. Нарочито су погођена породична и наследна права, која представљају темељ правног идентитета и правне сигурности појединца. Уништавање или нестанак матичних књига, катастарских евиденција и друге документације значајно је отежало доказивање породичног статуса и сродничких односа, као и вођење оставинских поступака. Присилно расељавање довело је до раздвајања породица, док је узурпација непокретности створила додатне препреке у заштити наследних права. С обзиром на то да породична и наследна права имају двоструку функцију, приватноправну, у заштити појединца и породице, и јавноправну, у обезбеђивању друштвене стабилности, њихово угрожавање услед погрома има шире импликације. Уништавање евиденција и узурпација имовине не представљају само појединачне губитке, већ озбиљан удар на правну сигурност и владавину права у целини. У раду ће бити представљен историјски и безбедносни контекст самих догађаја, што је неопходно за разумевање размера угрожавања права. Централни део рада биће посвећен последицама по породична права, као и последицама по наследна права услед уништавања и узурпације имовине. Примењује се нормативни, дескриптивни и аналитички метод, уз ослањање на домаће и међународне правне изворе.

Кроз овај приступ настоји се показати да погром није само трагичан безбедносни инцидент, већ и правни преседан у којем је једној заједници систематски ускраћена могућност остваривања фундаменталних породичних и наследних права.

ИСТОРИЈСКИ И БЕЗБЕДНОСНИ ОКВИР МАРТОВСКОГ ПОГРОМА 2004. ГОДИНЕ

Мартовски погром 2004. године представља један од најдраматичнијих безбедносних инцидената на простору Косова и Метохије након окончања оружаних сукоба 1999. године.

Под турском најездом која је уследила у деценијама након Косовског боја, српско становништво са Косова и Метохије исељавало се у моравску Србију, Зету, Херцеговину, Босну и једним делом у Јужну Угарску. Иако су Срби под присилом рата напуштали своја огњишта на Косову и Метохији, они су и даље остали знатна већина у односу на албанско становништво. Подаци турских пописа с краја 15. и почетка 16. века показују нам да је у Вучитрнско-приштинском и Призренском санџаку, проценат муслиманског становништва био између 3% и 4%, при чему је и тај део становништва у највећој мери био српског, а не албанског порекла, док су хришћани чинили остатак од 97% [Богдановић, 2006: 100, 103]. Веће колонизације Албанаца на територије насељене претежно Србима, срећу се крајем 17. века. То је био моменат Прве велике сеобе Срба 1690. године, када су многи крајеви Косова и Метохије опустели. Талас албанске миграције био је усмерен на исток, која је уочи српско-турског рата 1876. године, досегла најдаље тачке. Према академику Димитрију Богдановићу, постојала су два основна разлога албанске миграције: економске прилике и турска политика. Такође, према Богдановићевим оценама, процес демографског пражњења српског становништва на простору Косова и Метохије није био спонтан, већ резултат дуготрајних притисака, при чему су организовано досељавање албанског становништва и систематично насиље представљали кључне механизме који су тај процес подстицали [Исто, 195–196]. Док су сиромашнијим слојевима албанског становништва биле привлачне плодније равнице Косова и Метохије, Поморавља и западне Македоније, утолико је турској власти било стало да очува сопствени феудални поредак који је запао у кризу. Један од кључних чинилаца колонизације Старе Србије и Македоније била је исламизација албанског становништва. Примањем ислама, албанска колонизација добила је потпуно нови ток: просторе које су они заузимали постајали су већинско албански крајеви, односно крајеви који су били погодни за албанизацију (па тиме и исламизацију) преосталог становништва, махом хришћана – Срба [Исто, 142]. Већ почетком 18. века, Вучитрнски санџак почели су

насељавати исламизовани Албанци, што је довело до померања преосталих Срба на просторе према Топлици и Нишу. Временом су се Албанци приклонили турским пашама, те су вршили заједничке насртаје на српско становништво на Косову и Метохији, као и околних области. Током 1708. године, новобрдски кадија писао је Порти да су групе наоружаних Албанаца сваке ноћи упадале у по једно село, пљачкајући немоћне, убијајући мушкарце и спаљујући жене [Самарџић и др., 1986, IV-1: 100]. Насиље над Србима на Косову и Метохији настављено је током целокупног трајања османске власти на тим просторима. Иако је исламизације хришћана на Косову и Метохији било и знатно раније, један од најпознатијих српских географа Атанасије Урошевић наводи да готово сви узроци исламизације Срба потичу од њиховог јаког додира са Албанцима. Према Урошевићу, Срби су најчешће подлежали исламизацији када су се Албанци досељавали у њихово суседство, али понекад и под принудом или да би избегли њихово насиље [Урошевић, 1965: 101–102].

Од тог периода албанско становништво постепено стиче све већи утицај у управним структурама Османског царства. До краја 18. века, исламизирани Албанци заузимали су већину највиших административних и војних положаја у косовским пашалуцима [Стојанчевић и др., 1981, V-1; Гавриловић и др., 1981., V-2]. После Берлинског конгреса, османске власти су повратничко муслиманско становништво, односно мухацире, из области које су припојене Кнежевини Србији, систематски насељавале у већински српским селима на Косову. Такав образац колонизације имао је двоструку функцију, демографско слабење локалног српског корпуса и успостављање механизма надзора и контроле над његовим политичким и друштвеним активностима [Попов и др., 1983, VI-1: 266, 270]. Ни у времену Краљевине Југославије, политичке и безбедносне прилике на Косову и Метохији нису достигле стабилност. Након Првог светског рата одређени број албанског становништва напустио је ово подручје, делом услед страха од могуће одмазде за поступке у ратном периоду, а делом због одбијања да живи у оквиру хришћанске државе. Паралелно с тим, у континуитету су по-

стојале изражене сецесионистичке тежње усмерене ка издвајању Косова и Метохије из државног оквира и њиховом каснијем припајању Албанији. Те политичке идеје добијале су институционализовани израз кроз оснивање различитих организација, међу којима се истичу студентска организација *Беса* при Универзитету у Београду и *Муслиманска јужна организација* (Џемијет), формирана у Београду двадесетих година 20. века [Богдановић, 2006: 301].

У периоду социјалистичке Југославије, међуетничке тензије на Косову и Метохији интензивирале су се упоредо са ширењем уставноправних оквира покрајинске аутономије. Од 1945. године, простор Косова био је обележен деловањем балистичких група и различитих албанских одметника и дезертера, који су током наредних деценија испољавали организован отпор комунистичким властима. Шездесете и почетак седамдесетих година били су праћени структурним кризама на нивоу читаве федерације, што је посебно дошло до изражаја у покрајини. Демонстрације албанског становништва 1968. године имале су доминантно национални карактер, а процес уставних реформи постао је оквир у којем су артикулисани захтеви за трансформацију покрајине у републику, са јасно пројектованом тежњом ка њеном каснијем припајању Албанији. Усвајањем Устава СФРЈ из 1974. године, Косову и Метохији је признат знатно проширен степен политичке и институционалне аутономије. До 1981. године, у образовном систему покрајине већ је било омогућено коришћење уџбеника из Албаније, као и службена употреба албанске националне заставе, што је додатно утицало на продубљивање постојећих етнополитичких подела [Николић и Цветковић 2014: 273–282].

Догађаји током деведесетих година 20. века представљају врхунац дуготрајних етнополитичких тензија на Косову и Метохији, односно коначну кристализацију нетрпељивости која је у претходним деценијама постепено јачала. Истовремено, косовска криза постајала је све израженији предмет интересовања великих сила, пре свега Сједињених Америчких Држава, што је додатно компликовало унутрашње политичке процесе

у Србији и Југославији. У настојању да стабилизују прилике у покрајини, сва три већа Скупштине Републике Србије усвојила су у јуну 1990. године Закон о поступању републичких органа у посебним околностима. Као одговор на тај акт, албански политички представници донели су декларацију којом је Косово проглашено равноправном федералном јединицом у оквиру СФРЈ, а албанско становништво дефинисано као посебан народ-нација. Оваква једнострана политичка делегитимација уставноправног поретка изазвала је реакцију тадашње СР Србије, која је затим донела Закон о престанку рада Скупштине САП Косово и њеног Извршног већа. У околностима убрзаних уставних промена, 1990. године усвојен је нови Устав Републике Србије, као и Уставни закон за његово спровођење. Уставни закон је предвидео доношење привремене статутарне одлуке за Аутономну Покрајину Косово и Метохију, након чега је требало расписати покрајинске изборе који би омогућили формирање нових институција и усвајање статута усаглашеног са новим уставноправним оквиром. Ове мере представљале су покушај Републике Србије да обнови институционални поредак у покрајини и превазиђе дубоку политичку кризу која је настајала као последица једностраног проглашавања елемената државности од стране албанских политичких актера [Марковић, 2018: 457–458]. Током деведесетих година, тензије на Косову и Метохији додатно су ескалирале, посебно након појаве и постепене консолидације паравојне формације познате као тзв. Ослободилачка војска Косова (ОВК). Од 1998. године деловање ове групе поприма организованији и интензивнији карактер, што је довело до значајног погоршања безбедносне ситуације у покрајини. У периоду од 1998. до 2000. године регистрован је велики број оружаних напада усмерених против припадника Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Војске Југославије, као и систематичних удара на симболе српске културне и духовне баштине. Поред тога, значајан део делатности ОВК био је усмерен на српско цивилно становништво, које је трпело тешке последице, од убистава и физичког насиља, до киднаповања, мучења и других облика тешког злостављања.

Ове активности оставиле су дубоке демографске, социјалне и безбедносне последице, доводећи до даљег нарушавања међуетничких односа и стварања атмосфере трајне несигурности на простору Косова и Метохије [Антонијевић, 2024: 43–44]. Почетком 1999. године отпочели су преговори у Рамбујеу и потом у Паризу, који су, под покровитељством међународне заједнице, вођени између делегације Савезне Републике Југославије и представника албанског становништва са Косова и Метохије. Ови разговори, који су се одвијали ван територије суверене државе, представљали су преседан у смислу интернационализације питања које је по свом карактеру било унутрашњоправне природе. Додатну контроверзност процесу пружала је чињеница да су у саставу албанске делегације учествовали и представници тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК), организације која је у претходним годинама била активно укључена у оружане активности и чија су деловања, према бројним извештајима, укључивала и тешка кршења људских права. Укључивање таквих актера у један формално „мировни” процес показало је дубину политичких и безбедносних противречности које су пратиле напоре да се постигне трајно решење статуса Косова и Метохије. Предложени споразум из Рамбујеа прихватила је искључиво албанска делегација, док је делегација СР Југославије одбила његово потписивање. Разлог за то лежао је у појединим одредбама документа које су, према бројним тумачењима, отварале простор за каснију сецесију Аутономне Покрајине Косово и Метохија. Таква нормативна решења, која су сугерисала привидни мировни оквир, могла су у суштини да произведу дубоке и дугорочне последице по територијални интегритет државе, што је у великој мери условило резервисан и негативан став југословенске стране [Марковић, 2017: 14–25]. Како југословенска делегација није пристала на потписивање споразума у чијем састављању практично није ни учествовала, уследило је бомбардовање СР Југославије од стране НАТО пакта. Након окончања НАТО агресије, на основу Резолуције 1244 Савета безбедности, на територији Косова и Метохије успостављена је привремена цивилна и војна управа Уједињених

нација. Неки од циљева Резолуције 1244 јесу одвраћање од даљих непријатељстава, распуштање тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК) и других паравојних формација, омогућавање повратка избеглица, обезбеђивање јавног реда и сигурности до тренутка кад међународно цивилно присуство буде могло да преузме одговорност за овај задатак и др. На основу Резолуције 1244, заштиту људских живота и безбедности, те поштовање основних људских права и слобода требало је да обезбеде припадници јавне међународне власти на Косову и Метохији – УНМИК (Мисија привремене управе Уједињених нација на Косову) и КФОР (Косовске снаге). Ипак, насиље усмерено према српском становништву није престало ни по окончању НАТО агресије. Напротив, оно је попримило нове размере и кулминирало масовним нападима у периоду од 17. до 19. марта 2004. године, који у стручној литератури с правом представљају један од најтежих облика погрома над Србима у новијој историји Косова и Метохије. У Мартовском погрому, на хиљаде припадника албанске заједнице учествовало је у нападима током којих је протерано преко 4.000 Срба са простора Косова и Метохије. Уништено је и оштећено преко 800 српских домова и кућа, на десетине споменика културе, а 35 православних храмова је разрушено или тешко оштећено [Јокић и Шевкушић, 2024: 4]. Током читавог трајања напада на српско становништво, међународне безбедносне структуре показале су недовољан степен ангажовања, пропустивши да делују у складу са својим мандатом који је подразумевао очување јавног реда, мира и безбедности на подручју Косова и Метохије. Мартовски погром представља продужетак дугогодишњег насиља Албанаца према српском становништву на Косову и Метохији, али по обиму и организованости издваја се од претходних инцидената. Најтежи аспект је што се насиље догодило у присуству међународних безбедносних снага које нису предузеле значајне мере за његово спречавање. Последице погрома осећају се и две деценије касније: страх и трајна узнемиреност обележили су живот интерно расељених лица, којима је онемогућено остваривање основних људских права и слобода. Уништена или узурпирана

имовина, уништени матични регистри и административне препреке у добијању докумената значајно су ограничили могућности остваривања наследних и породичних права.

ПОРОДИЧНА ПРАВА У УСЛОВИМА РАСЕЉАВАЊА

Расељавање становништва након Мартовског погрома 2004. године представља један од најтежих социјалних и правних изазова у новијој историји Косова и Метохије. Премештање великог броја лица из својих домова довело је до нарушавања породичне целине, губитка правне видљивости појединаца и бројних ограничења у остваривању породичних права. Расељене породице, лишене приступа институцијама и основној правној инфраструктури, нашле су се у ситуацији у којој су формални правни односи престали да одражавају стварно породично стање. Посебну категорију проблема чини положај лица која су након погрома била смештена у незваничне колективне центре или у привремене објекте, без стабилног правног статуса. Страх од губитка и тог минималног уточишта често је спречавао расељене да покрећу поступке за регулисање свог борава иста или за тражење социјалне помоћи. Недостатак формално признате адресе борава онемогућио је приступ основним правима, па су многи били приморани да као адресу пријаве домове пријатеља или рођака. Оваква пракса доводила је до бројних административних компликација, укључујући и немогућност остваривања права из социјалне и породичне заштите. Расељена лица која су, уместо у центрима, живела у изнајмљеним становима, суочавала су се са додатним препрекама. У недостатку формално закључених уговора о закупу, често из разлога што власници некретнина нису желели да пријављују приход ради избегавања пореза, ова лица нису могла да докажу место борава. Овај недостатак документације имао је даље последице на могућност пријаве у евиденцијама надлежних органа, као и на приступ различитим облицима правне и институционалне заштите. У пракси, такве околности су додатно ослабиле породичну стабилност, јер је немогућност пријаве бо-

равка често значила и немогућност остваривања права на дечји додатак, родитељско издржавање или здравствено осигурање чланова породице [Вукадиновић, 2025: 465]. Комесар Савета Европе у више наврата указивао је на значај бављења питањима од суштинског значаја за свакодневни живот становништва, укључујући решавање судбине несталих лица и обезбеђивање међусобног признавања школских и универзитетских диплома, посебно имајући у виду положај лица присилно расељених са Косова. У том контексту, једно од кључних нерешених питања јесте губитак личне документације и уништавање матичних књига у појединим општинама, што је створило озбиљан и системски проблем у доказивању брачног и сродничког статуса. Бројни бракови закључени пре 2004. године остали су без валидне евиденције, а накнадна регистрација рођења и смрти била је знатно отежана или у потпуности онемогућена. Последично, велики број грађана постао је правно „невидљив”, што је имало далекосежне последице по остваривање различитих права, од држављанства, социјалне и здравствене заштите, до могућности регулисања брачног и породичног статуса у складу са законом. Ове околности посебно погађају расељена лица, за која правна евиденција представља основни услов за приступ јавноправним и приватноправним механизмима заштите. Недостатак званичних података доводио је и до немогућности утврђивања очинства или мајчинства, што је директно утицало на права деце у погледу издржавања, наследства и заштите личног идентитета. Породице које су биле приморане на расељавање често су се суочавале са раздвајањем чланова, при чему је долазило до прекида комуникације и губитка фактичке заједнице живота. Последично, јављали су се бројни спорови у вези са старатељством, издржавањем и правом на контакт са децом. Институције социјалне заштите, суочене са ограниченом надлежношћу и недостатком кадровских ресурса, нису могле ефикасно да реагују, што је довело до правне несигурности у области породичноправних односа [Hammarberg, 2011: 5, 22]. Dodatni проблем представљала је чињеница да је велики број расељених лица живео у привременим смештајима или ван тери-

торије Косова и Метохије, што је значајно компликовало примену надлежности и извршење одлука донетих од стране органа Републике Србије. Обим расељавања указује да избеглиштво није само индивидуална трагедија и нарушавање квалитета живота погођених лица, него феномен који производи дубоке поремећаје у правном, социјалном и политичком поретку. Масовно присилно мигрирање становништва оптерећује институције државе порекла и државе пријема, успорава процесе социјалне и економске интеграције, те у ширем смислу доводи у питање стабилност, развој и безбедност читавог региона. На тај начин, последице расељавања превазилазе оквир индивидуалних проблема и постају фактор који условљава међународне односе и функционисање постконфликтних друштава у целини [Аритоновић, 2008: 301]. Мартовски погром 2004. године одликовао се изненадним и интензивним карактером, при чему српско становништво није било благовремено обавештено нити припремљено за могућност масовног расељавања. Велики број породица био је приморан да напусти своје домове у року од неколико минута, што је у пракси значило да је тек мали број лица успео да понесе лична документа и основну правну документацију неопходну за касније остваривање породичноправних и других статуса. Према подацима медија и невладиних организација, више од 4.000 људи расељено је у свега два дана, што указује на размере хитности и дезорганизације у којима се процес одвијао [Аритоновић, 2009: 49–50]. Последично, велики део становништва остао је без адекватних доказа о браку, рођењу, сродству или старатељству, што је продубило већ постојеће правне и административне потешкоће. Расељавање је, дакле, створило сложену мрежу правних, административних и социјалних препрека у остваривању породичних права, посебно у погледу доказивања личног статуса и приступа институционалној заштити.

За велики број расељених лица чија је имовина у потпуности уништена и који се нису могли вратити у своје домове, било је неопходно обезбедити алтернативни смештај. У случајевима где је имовина остала физички очувана, повратак у посед

ипак је био праћен бројним тешкоћама, а понекад и директним повредама права. Посебан проблем представљало је секундарно усељење, које је у пракси често онемогућавало или значајно одлагало остваривање права на повраћај имовине и поновно успостављање фактичке контроле над њом [Todorovski et al., 2016: 324]. Иако се велики број интерно расељених лица од почетка опредељивао за интеграцију у срединама у којима су нашли уточиште, званични оквир трајног решења и даље је формално усмерен ка повратку. Међутим, повратак у садашњим условима носи бројне тешкоће, од нерешених безбедносних изазова до недостатка инфраструктурних и социјалних предуслова, што овај модел често чини недостижним у пракси. Истовремено, избор интеграције у централној Србији представља политички осетљиво питање, будући да је тесно повезан са ширим расправама о статусу Косова и Метохије [Шљивић, 2015: 176]. Управо ова вишеслојност доводи до тога да расељена лица дуго остају између привременог и трајног решења, без јасног институционалног оквира који би пратио њихове реалне потребе и изборе. Системска дискриминација којој су били изложени Срби на Косову додатно је учвршћена законодавним решењима која нису виђена као оквир за међуетнички дијалог и помирење. Иако су ови прописи које су доносили представници привремених институција били усмерени ка консолидовању пуне независности и међународног субјективитета Косова, у њима је изостао фокус на решавању дуготрајних етничких тензија које трају више од две деценије. Такав приступ одражава истовремено избегавање сукобљавања са међународним стандардима и суптилно подстицање нетрпељивости између заједница, што је даље продубљивало друштвене поделе [Echim, 2025: 42]. У том контексту, паралелно функционисање органа Републике Србије и привремених институција самоуправе у Приштини створило је правни амбијент у којем акти једног система често нису били признати у другом. Ова институционална раздвојеност имала је непосредне и дубоке последице на остваривање породичних права. Иако интерно расељена лица нису обухваћена посебном међународном конвенцијом, као што је

случај са избеглицама, њихов положај ипак ужива заштиту у оквиру више правних система. Ова лица су, и када се изричито не помињу, обухваћена нормама унутрашњег права, међународног права људских права, а у ситуацијама оружаног сукоба и међународног хуманитарног права. На тај начин, и у одсуству јединственог конвенцијског оквира, постоји јасан корпус норми који државама намеће обавезу да обезбеде заштиту, очување достојанства и остваривање основних права интерно расељених лица [Gillard, 2005: 37]. Посматрано из угла међународног права, право на породични живот загарантовано је бројним документима, пре свега чл. 8 Европске конвенције о људским правима и Конвенцијом УН о правима детета. Ове норме обавезују државе да предузму све мере ради очувања породичне целине, чак и у условима расељавања и конфликта. Међутим, у пракси се показало да су институционални капацитети за примену тих стандарда били ограничени, што је резултирало трајним нарушавањем породичних веза и немогућношћу да се обнове правно ваљане евиденције.

НАСЛЕДНА ПРАВА У КОНТЕКСТУ УНИШТАВАЊА И УЗУРПАЦИЈЕ ИМОВИНЕ

Наследноправни односи на Косову и Метохији након 1999. године, а посебно после Мартовског погрома 2004, нашли су се у оквиру дубоко нарушеног правног, социјалног и институционалног амбијента. Процењује се да је у периоду од 17. до 19. марта уништено око 935 српских и ромских кућа, што представља један од најдраматичнијих удара на имовинску и културну структуру српске заједнице на Косову и Метохији. Овај талас насиља није био ограничен само на стамбене објекте, истовремено су мета постали и споменици културе, храмови, манастири и друга обележја духовног и историјског идентитета. Систематично разарање српске верске и културне баштине, праћено уклањањем вековних белега и брисањем материјалних трагова о присуству српског народа на простору Косова и Метохије, несумњиво носи обележја етнички и верски мотивиса-

ног деловања [Гарић, 2025: 121]. У таквом амбијенту, последице по правни положај приватне имовине биле су далекосежне. Уништавање стамбених и привредних објеката, узурпација земљишта и кућа, незаконити уписи у евиденције, као и дуго-трајна немогућност приступа катастру и судским органима, створили су хроничну правну несигурност.

Наследно право почива на принципу правне сигурности, непрекинутог поседа и заштите имовине, што подразумева постојање стабилних и јасно утврђених власничких односа, као и могућност да се заоставштина идентификује, утврди и расподели у складу са законом и вољом оставиоца. Међутим, у условима у којима је имовина уништена, пренамењена или злоупотребом правних празнина уписана на друга лица без знања стварних власника, темељни наследноправни принципи постају дубоко нарушени. У таквом друштвено-правном оквиру посебно долази до изражаја напетост између приватне аутономије оставиоца и улоге државе да обезбеди једнаку заштиту свим наследницима. Стога су начела универзалности и равноправности у наслеђивању, која иначе обезбеђују једнаку примену закона без обзира на личне особине оставиоца или наследника, знатно отежана у пракси. Универзалност подразумева да су правила наслеђивања једнака за све, док начело равноправности гарантује једнак наследноправни положај, од равноправности полова и једнакости брачне и ванбрачне деце, до једнаког третмана домаћих и страних држављана [Панов и Станковић, 2014: 471]. Када су власнички односи нарушени уништавањем или узурпацијом имовине, ова начела губе своју функционалност, јер се наследноправни поступци више не одвијају у правно предвидивом окружењу. Уместо тога, наследници се сусрећу са правном несигурношћу, немогућношћу доказивања својих права и ограниченим приступом институцијама које би требало да гарантују остварење њихових наследних захтева.

Уништавање имовине у току и након оружаних сукоба има вишеструке последице, пре свега, нестанак или оштећење документације, укључујући уговоре, решења о наслеђивању, оставинске списе, катастарске изводе и доводи до немогућности

доказивања сопственог правног наследног статуса. Након окончања НАТО бомбардовања 1999. године и успостављања УН-МИК-а, на основу Резолуције Савета безбедности УН 1244, на овом простору наступио је период дубоких безбедносних и институционалних поремећаја. Према подацима УНМИК-а из 2007. године, више од десет хиљада стамбених објеката у којима су живела прогнана лица било је уништено или тешко оштећено, што указује на размере постконфликтног разарања. Додатно, подаци косовског катастра сведоче о систематичности ових процеса. Од укупно 2,57 милиона катастарских парцела, више од милион јединица у српском власништву било је узурпирано, што представља готово 39% укупне катастарске структуре [Челић, 2012: 27–28]. Расељавање узроковано погромом у марту 2004. године, када је дошло до серије обимних и координисаних нереда, извршени су директни, организовани напади на српске православне манастире и цркве, при чему је више од тридесет верских објеката намерно спаљено и уништено. За део албанске популације на Косову, православни манастири и цркве били су перципирани као симболи дуготрајне репресије и дискриминације. С друге стране, за Србе, манастири као што су Пећка патријаршија, Високи Дечани или Грачаница, као и историјске локације попут Косова поља, представљају темеље историјског памћења и кључне елементе националног идентитета [Arraiza, 2014: 4–5]. Породице које су генерацијама поседовале земљу и непокретности суочавају се са ситуацијом у којој не могу да потврде ни право својине, ни ред наслеђивања. Ово се посебно односи на случајеве када је оставилац преминуо у расељеништву, а чланови породице немају приступ територији, архивама нити поступајућим органима који би спровели оставински поступак. Катастарски систем на Косову,²⁾ који је након сукоба 1998–1999. године изграђен под окриљем међународне управе, од самог почетка је оптерећен структурним недостацима. Највећи проблем проистиче из чињенице да је значајан део

²⁾ Овај назив не прејудуцира ставове о статусу и у складу је са Резолуцијом СБ УН 1244/99 и мишљењем Међународног суда правде о проглашењу независности Косова и Метохије.

изворне катастарске документације, настале пре 1999. године, измештен у Београд приликом повлачења институција Републике Србије. Управо због тога, питање катастарских евиденција постало је једна од кључних тема Бриселског дијалога између Београда и Приштине. Резултат ових разговора био је Споразум о катастру из 2011. године, којим се Србија обавезала да изврши дигитализацију комплетних оригиналних катастарских књига и да тако припремљене електронске записе упоређи са евиденцијама које су, након 1999. године, успостављене на територији Косова.³⁾ Циљ овог механизма био је да се омогући поузданије утврђивање власничких и других стварноправних положаја и да се умањи правна неизвесност која прати поступке доказивања својине [Мијатовић и Недељковић, 2025]. Даље, узурпација имовине ствара додатни слој правне комплексности. У бројним случајевима имовина је заузета од стране трећих лица која су се у међувремену уписала у локалне евиденције или су стекла одређене фактичке положаје. Иако такав упис нема дејство у правном поретку Републике Србије, он производи реалне препреке, јер онемогућава наслеђивање не само у пракси већ и формално, оставински поступак не може да се оконча ако се не утврди стварни обим оставинске масе. Посебан проблем представља дуготрајна институционална фрагментација. Паралелно функционисање органа Републике Србије и привремених институција у Приштини довело је до недоследности у евиденцијама, неспојивости катастарских база и непостојања јединствене процедуре за решавање имовинско-правних спорова. У таквом систему, решења српских судова о наслеђивању често нису призната од стране косовских органа, док су одлуке косовских органа у супротности са правним поретком Србије. Последица је правни вакуум у коме наследници поседују „празна” права, призната у једном, али непримењива у другом систему [Tawil, 2009: 18–19]. После оружаног сукоба дошло је до дубоких демографских промена на простору Косова и Метохије. Масовно пресељење косовских Албанаца из ру-

³⁾ Као фуснота 2.

ралних подручја у градске центре, праћено готово истовременим одласком и протеривањем Срба, Рома и других неалбанских заједница, темељно је изменило етничку структуру становништва, систематским уклањањем српског народа са кључних геостратешких подручја. Овај процес био је посебно уочљив у ширем подручју Приштине, где је преостало српско становништво постепено потпуно истиснуто из урбаног језгра. Током мартовског насиља и у годинама након њега, из истог разлога долази до исељавања или присилног напуштања насеља као што су Чаглавица, Косово Поље, Бресје и Обилић. На тај начин постепено се формира простор са готово једнообразном етничком структуром, без континуитета насеља у којима живи српско становништво, што додатно учвршћује демографску доминацију албанске популације и отежава повратак расељених [Пророковић, 2025: 411]. Данас, изузев подељеног града Косовске Митровице на Косову практично више не постоје урбане средине у којима живе бројнија заједница Срба. Посебно је изражен пад броја припадника ове заједнице у региону Пећи, у гњиланском подручју, као и у појединим деловима централног Косова, где је њихово присуство сведено на минимум. Принцип очувања имовине у контексту наслеђивања има и важну димензију заштите културног и породичног идентитета. Наслеђивање није пука трансмисија економске вредности, него представља механизам очувања породичне традиције и духовних вредности [Brulić i Šaćirović, 2021: 40]. Уништавањем породичних кућа, манастирских метоха, сеоских имања и пашњака, нарушава се не само економска основа породице већ и њена симболичка веза са прошлошћу.

Након Мартовског погрома већина српског становништва није се вратила на своја огњишта. Обновљене куће често су грађене на начин који не оставља видљив траг српског присуства, док је нова градња изведена савременим материјалима ниског квалитета са естетиком која више подсећа на привремене макете него на трајне стамбене објекте. Ова измена изгледа и могла би бити намерно реализована као део ширег процеса планиране демографске и етничке реконфигурације [Стијовић, 2025:

617]. Унутрашњи или међудржавни конфликти у којима је успостављен релативно стабилан прекид сукоба, али без постизања трајног политичког решења, можемо назвати замрзнутим сукобом. У таквим ситуацијама настаје фактичко стање територијалних промена које нема пуно правно утемељење, јер остаје сагласност релевантних актера о њиховом признавању или регулисању. Управо ова врста правно недовршеног статуса производи дубоке последице по свакодневни живот становништва, а нарочито по остваривање имовинских и наследних права. Физичка недоступност територији, праћена трајним безбедносним ризицима, доводи до тога да расељена лица нису у могућности да обиђу имовину, прикупе релевантне доказе или учествују у поступцима пред надлежним органима. На тај начин, замрзнати конфликт не остаје само политичко и безбедносно питање, већ постаје структурна препрека у остваривању и заштити наследних права, чак и онда када су неспорна [Tarača i Jončić, 2012: 277]. У појединим случајевима долази до прекида породичне комуникације, губитка контакта са потенцијалним наследницима који живе у иностранству или немогућности да се установи ред наследника услед уништених или недоступних матичних књига.

Поред систематске узурпације и нелегалне градње, у пракси су забележени и бројни облици фактичке окупације земљишта који дубоко нарушавају права законитих власника. Нови корисници су у појединим случајевима обрађивали туђу земљу као своју, укључујући и преоравање парцела, чиме је нарушаван њихов првобитни облик и намењена пољопривредна функција. Додатно, катастарски уцртани прилазни и пољски путеви били су затварани или физички блокирани, што је у пракси онемогућавало приступ приватним поседима. Посебно је упечатљива ситуација из 2013. године, када више српских породица није могло да приђе својој имовини услед претњи и упозорења да даљи долазак није пожељан. Уз то, у појединим поступцима указивано је и на покушаје фалсификовања документације у намери да се омогући недозвољена продаја или пренос права својине, што додатно компромитује правну сигурност у

области имовинских односа на терену [Марковић, 2025: 322–323]. Друштвени конфликти не произлазе само из међусобних разлика појединаца и група, него представљају одраз ширих структурних околности, односно, специфичних услова у којима заједнице живе, као и особености политичког поретка који обликује њихове међусобне односе [Мијатовић и Сарафова, 2025: 394]. Из наведеног произлази да је знатан број стамбених објеката током мартовског насиља уништен или оштећен до мере да више није био употребљив, што је додатно продубило последице које су већ претрпљене након оружаног сукоба 1999. године. У страдању људи огледа се и део амбијента у којем су живели између два драматична догађаја, НАТО агресије и Мартовског погрома, јер су бројне породице, чак и када су постојале намере да се врате, остајале без могућности да приступе својој имовини или је иста до темеља разорена [Ракочевећ, 2025: 464–465]. За многе од њих, наслеђивање имовине је временом постало правно и фактички недостижно, услед уништених објеката, непостојећих или узурпиранихседа и ограничене доступности институцијама надлежним за оставинске поступке. Иако је приврженост земљи и породичном дому дубоко укореењена у идентитетским обрасцима локалних заједница, бројни су случајеви у којима су појединци, ради личне и породичне безбедности, били принуђени да напусте имовину без изгледа да правду остваре у разумном року. Последице оваквог искуства трајно су обележиле читаве породице, генерације које су у време погрома биле дечијег узраста одрастале су у условима дубоке несигурности, уз дуготрајне психолошке последице које се ретко препознају у правним расправама, али суштински утичу на могућност остваривања и заштите наследних права.

Решење ових питања захтева синхронизован приступ, обнову и дигитализацију уништених матичних и катастарских евиденција, увођење посебних процедура за доказивање својине у изузетним околностима, као и јасно дефинисање инструмената за међусистемско признавање правних аката. Поред тога, потребно је предвидети правну и финансијску подршку наследницима који услед расеењности или безбедносних услова

нису у могућности да непосредно учествују у поступцима. Као такав, мултисекторски модел може омогућити обнову правне сигурности и обезбедити да наследна права, као темељна грађанска права, не остану трајно нарушена услед последица нерешеног конфликта.

ПРАВНА СРЕДСТВА И ЊИХОВА ДЕЛОТВОРНОСТ У ПОСТПОГРОМСКОМ КОНТЕКСТУ

Правни положај интерно расељених лица са Косова и Метохије карактерише изузетна сложеност. Ради се о особама које су биле принуђене да напусте своје домове и имања како би избегле насиље и конфликт са албанским становништвом. Овај дуготрајни процес расељавања често је био непланиран, праћен раздвајањем породичних чланова и значајним нарушавањем стабилности породичног живота. Такво стање доводи до директног угрожавања основних људских права и слобода, који су заштићени Уставом Републике Србије и бројним међународним документима. У питању су, пре свега, права на правну сигурност, имовину, држављанство, образовање, здравствену и социјалну заштиту, адекватан животни стандард, запошљавање, као и права на равноправност и заштиту од дискриминације, укључујући посебна права деце. У међународноправној сфери питању статуса интерно расељених лица посвећена је одређена пажња, али и даље изостаје постојање универзално обавезујућег међународног уговора који би на систематичан начин регулисао ову материју. Најзначајнији документ који се бави положајем интерно расељених лица јесу *Водећи принципи Уједињених нација о интерном расељењу* (енгл. *Guiding Principles on Internal Displacement*) из 1998. године. У оквиру ових принципа, интерно расељена лица дефинишу се као појединци или групе који су били приморани или обавезани да напусте своје домове или места уобичајеног становања услед, или ради избегавања последица, оружаних сукоба, општег насиља, кршења људских права, као и природних или технолошких катастрофа, при чему нису прешли међународно признату границу. Иако нема-

ју карактер правно обавезујуће конвенције, *Водећи йринципи* представљају свеобухватан сет минималних стандарда који државе и међународни актери треба да поштују у циљу заштите интерно расељених лица. Документ обухвата тридесет принципа распоређених у пет тематских целина: општа начела, заштита од произвољног расељавања, заштита током расељења, хуманитарна помоћ, те повратак, пресељење и реинтеграција [UNHCR, 1998]. Овај документ припада домену такозваног меког права, јер не садржи обавезујуће норме, већ формулише препоруке државама у погледу поступања према интерно расељеним лицима. Иако нема снагу међународног уговора, његов значај проистиче из чињенице да је усвојен у оквиру система Уједињених нација, као најобухватније и најутицајније међународне организације. Управо због тог ауторитета, бројне државе су смернице из *Водећих йринципи* интегрисале у своје националне правне и стратешке оквире, што је случај и са Републиком Србијом.

На унутрашњем плану, правни оквир Републике Србије током последње две деценије значајно се развијао, с циљем да се обезбеди дугорочно и системско решавање положаја интерно расељених лица. Поред Закона о избеглицама, који се супсидијарно примењује и на интерно расељена лица, важну улогу има Закон о управљању миграцијама из 2012. године, којим је постављен институционални механизам за координацију миграционе политике. Најзначајнији савремени документ у овој области представља Стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период 2024–2030. године [Стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица, 2024].⁴⁾

⁴⁾ Посебно је значајно да стратегија поставља мерљиве циљеве, рокове и показатеље успеха, што омогућава систематично праћење спровођења и процену да ли државне мере дају резултате. Уколико се током примене уочи да поједине активности нису делотворне, стратегија омогућава њихово прилагођавање. Уједно је и предуслов за обезбеђивање међународне финансијске и техничке помоћи, будући да међународни партнери очекују јасан и структурисан план државе. Друштвено-политичка улога огледа се у афирмисању државе да заштити једну од најрањивијих група становништва, те доприноси изградњи поверења интерно расељених лица у институције и правни поредак. У том смислу, стратегија представља не само плански до-

Ова стратегија утврђује свеобухватне мере подршке, укључујући приступ социјалним и здравственим услугама, образовним системима, тржишту рада, као и програмима стамбене подршке. Посебно је истакнута потреба за обезбеђивање правне сигурности, нарочито у домену имовинских, породичних и наследних права, који су често нарушени услед уништених, узурпираних или недоступних евиденција и непокретности на територији Косова и Метохије. Стратегија такође предвиђа успостављање јединственог система евиденције, унапређење међуинституционалне сарадње и праћење остваривања гарантованих права. Република Србија, посредством Комесаријата за избеглице и миграције, локалних самоуправа и других државних органа, дугорочно спроводи програме подршке интерно расељеним лицима. Посебан значај има развој система бесплатне правне помоћи, у оквиру којег се интерно расељеним лицима пружа подршка у поступцима заштите имовинских, статусних, породичних и наследних права. У пракси, правна помоћ је усмерена на поступке верификације имовине, обнову докумената, заштиту власничких и наследних права, поступање пред судовима и другим органима, као и на решавање проблема узурпираних имовине или немогућности приступа изворним матичним књигама. Према подацима Комесаријата за избеглице и миграције, заснованим на анализама спроведеним током израде претходне *Стратегије за решавање питања избежлица и интерно расељених лица за период 2015–2020. године*, након 1999. године са простора АП Косова и Метохије расељено је више од 210.000 лица, док је после Мартовског погрома 2004. године расељено још преко 20.000 лица [КИРС, 2020]. Иако је део матичних књига са територије АП Косова и Метохије измештен у централну Србију непосредно пре оружаних сукоба 1999. године, значајан број уписника је уништен или је трајно нестао. Због тога је одређени број интерно расељених лица имао озбиљне тешкоће у доказивању личноправног статуса, поро-

кумент, већ и израз политичке воље да се ово питање решава на системски, институционално стабилан и правно утемељен начин.

дичноправних односа или имовинских права, што је утицало и на приступ образовању, социјалној и здравственој заштити, као и на остваривање других уставом гарантованих права. Ради превазилажења ових проблема, држава је временом предузимала више институционалних и нормативних корака. Тако је Законом о матичним књигама⁵⁾ установљено да се поступци вођења матичних књига за подручје АП Косова и Метохије у првостепеном управном поступку обављају у више градова централне Србије, који су одређени као надлежни за конкретне матичне округе. Ово решење омогућило је интерно расељеним лицима да прибављају изводе и друге исправе из матичних књига, што је представљало један од предуслова за уређење њиховог административног статуса и остваривање низа права у области породичног, наследног и социјалног права.

Крајем 2013. године започет је процес дигитализације измештених матичних књига, што је представљало значајан корак ка ефикаснијем и поузданијем приступу личноправној документацији интерно расељених лица. Дигитализација је омогућила брже издавање извода и смањила зависност од физичких уписника, чији је део био уништен или изгубљен. Поред тога, Законом о пребивалишту и боравишту грађана из 2011. године омогућено је да интерно расељена лица пријаве пребивалиште на адреси центра за социјални рад, што је значајно ублажило административне препреке у поступцима доказивања идентитета и приступању различитим правима.⁶⁾ У области образовања предузете су мере које су имале за циљ несметан упис деце из интерно расељених породица у основне школе. Упис је омогућен и у ситуацијама када дете не поседује извод из

⁵⁾ Иако се у извештају Комесаријата то не наводи, реч је о чл. 6, став 3 Закона о матичним књигама.

⁶⁾ Закон о пребивалишту и боравишту грађана увео је могућност пријаве пребивалишта на адреси центра за социјални рад, али не искључиво за интерно расељена лица, већ за лица која немају могућност пријаве на другој адреси, дакле лица без безбедних услова становања, укључујући интерно расељена лица. Члан 11 Закона прописује могућност пријаве пребивалишта на адреси надлежног центра за социјални рад у случајевима када грађанин не може да обезбеди пријаву пребивалишта на другој адреси.

матичне књиге рођених, при чему се сведочанства о завршеним разредима издају након накнадног достављања документа којим се доказује идентитет. У социјалној и радноправној сфери, Република Србија преузела је обавезу уплате недостајућих доприноса за пензијско и инвалидско осигурање за период од 1991. до 2003. године за запослене чији послодавци те обавезе нису извршавали. Додатно, интерно расељена лица остварила су право на одређене олакшице у погледу плаћања републичких административних такси, што је додатно унапредило њихову правну сигурност. Иако је увођењем могућности пријаве пребивалишта на адресу центра за социјални рад интерно расељеним лицима значајно олакшан приступ основним статусним правима, подаци из праксе показују да су одређене административне потешкоће и даље присутне. У појединим поступцима надлежне полицијске управе нису службеним путем упућивале захтев центрима за социјални рад ради прибављања неопходне сагласности, већ су интерно расељена лица упућивале да самостално прибаве ту сагласност. Како центри за социјални рад по правилу нису издавали сагласност без формалног захтева надлежног органа, оваква пракса је доводила до међусобног препућивања институција, због чега су поједина лица одустајала од даљег вођења поступка. Додатни проблем јављао се код интерно расељених лица смештених у социјалним становима датим у закуп од стране јединица локалне самоуправе. Према члану 11 Закона о пребивалишту и боравишту грађана, пријаву пребивалишта у таквим становима могли су да изврше искључиво закупци и чланови домаћинства наведени у основном уговору о закупу. За пријаву пребивалишта нових чланова домаћинства било је неопходно закључивање анекса уговора, али су поједине локалне самоуправе, упркос више поднетих молби, изостајале са одлукама по тим захтевима. На тај начин, интерно расељена лица су била онемогућена да уреди своје статусне прилике и остваре пуни приступ правима заснованим на пребивалишту [Trifković i Ćurčić, 2018: 16–18]. Једна од кључних препрека за остваривање породичних права интерно расељених лица, укључујући право на породилско одсу-

ство, приступ здравственом осигурању и право деце на издржавање од родитеља, представља висок ниво незапослености међу овом популацијом. Према подацима из 2017. године, приближно трећина интерно расељених лица није имало запослење, при чему је најугроженија група била ромска популација.

У области здравствене заштите, законски оквир предвиђа олакшице за интерно расељена лица. Члан 16, став 3 Закона о здравственом осигурању дефинише да се осигураником сматра и лице коме је надлежни орган утврдио статус избеглог или расељеног лица, под условом да испуњава критеријуме из става 2 поменутог члана⁷⁾ и борави на територији Републике Србије. Ипак, у пракси, остваривање права из ове области и даље се суочава са бројним потешкоћама, укључујући ограничену комуникацију са надлежним органима, непознавање процедура и административне препреке, што је нарочито изражено код ромске популације [Isto, 20].

У области стамбеног збрињавања интерно расељених лица евидентиран је извесни напредак, нарочито у периоду од 2015. до 2020. године, током којег је обезбеђено укупно 320 стамбених јединица [КИРС, 2020: 30]. Поред тога, реализовани су различити програми подршке који су подразумевали доделу бесповратних средстава за куповину кућа или набавку грађевинског материјала. Ипак, у пракси су се јављале значајне препреке за коришћење ових видова помоћи. Најчешћи проблем произлазио је из чињенице да велики број интерно расељених лица борави у нелегалним или неформалним објектима, што је, услед неизвршеног уписа својинских права, онемогућавало испуњавање услова за добијање грађевинског материјала или друге врсте инфраструктурне подршке. У циљу превазилажења ових структурних потешкоћа, донет је Закон о посебним условима за евидентирање и упис права на непокретностима,⁸⁾ који би

⁷⁾ Начин одређивања месечног прихода који служи као цензус за стицање статуса осигураног лица за незапослена лица, чији приходи не прелазе законом утврђени ниво, као и друга питања од значаја за дефинисање овог цензуса, регулишу министар надлежан за здравство и министар надлежан за социјалну заштиту.

⁸⁾ Закон је важан јер представља механизам правне заштите у ванредним околностима, нарочито за лица чији су имовински докази уништени, недоступни или се

требало да омогући правно регулисање постојећег стварног стања и тиме отвори простор за ефикасније остваривање стамбених права интерно расељених лица. У оквиру мера које држава спроводи ради побољшања животних услова интерно расељених лица, посебно место заузимају програми стамбеног збрињавања које Влада Републике Србије реализује у сарадњи са Канцеларијом за Косово и Метохију. На основу доступних података, у последњој деценији је у више општина на северу Косова и Метохије, пре свега у Звечану, Лепосавићу, Зубином Потоку и Косовској Митровици, инвестирано више од седам милиона евра у изградњу стамбених јединица намењених интерно расељеним лицима, што представља један од значајнијих видова институционалне подршке њиховој социјалној стабилизацији.

Полазећи од чињенице да Република Србија већ поседује разрађен нормативни и стратешки оквир на националном нивоу, посебан значај има чињеница да поред ових докумената постоје и локалне стратегије које допуњују и оперативно конкретизују националну политику. Тако је Град Београд усвојио *Локални акциони план за унапређење положаја издејлица, интерно расељених лица и њиховог живота на основу Споразума о реадмисији за период 2020–2024*, чија је улога да националне циљеве преведе у јасно дефинисане локалне мере, у складу са специфичним условима престонице. Овај документ има стратешки карактер и заснива се на свеобухватној анализи нормативног оквира и потреба корисника, утврђујући општи циљ – унапређење животног стандарда и социјалне инклузије интерно расељених лица кроз побољшање услова становања и економско оснаживање [*Локални акциони план за унапређење положаја издејлица, интерно расељених лица и њиховог живота на основу Споразума о реадмисији који дораде на периоду 2020–2024*].⁹⁾

налазе у паралелним системима. Он истовремено јача правну сигурност, штити интерно расељена лица, и обезбеђује ефикаснији и правно одржив систем уписа права на непокретностима.

⁹⁾ Посебна вредност локалних стратегија попут овог локалног акционог плана огледа се у њиховој могућности да одговоре на конкретне животне околности ин-

Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), кроз своју Мисију на Косову, посветила је значајну пажњу имовинскоправном положају интерно расељених лица и повратника на простору АП Косова и Метохије. У свом извештају који обухвата период од 2015. до 2018. године, ОЕБС у оквиру одељка „Имовинска питања” указује да се повратници редовно суочавају са озбиљним опструкцијама у остваривању права на коришћење своје имовине, укључујући и случајеве њеног поновног, незаконитог заузимања. Према подацима из извештаја, од укупно 1.518 евидентираних безбедносних инцидената, више од четвртине односило се на Србе повратнике. Инциденти су, по правилу, укључивали провале, крађе и друге облике угрожавања имовине, који су изазивали осећај несигурности и одвраћали повратнике од поновног успостављања нормалног живота у својим срединама. Поред тога, забележени су напади на верске објекте и ходочаснике, као и више јавних окупљања и протеста усмерених против повратничких заједница. Наведени извештај наводи и случајеве привођења повратника, нарочито у Призрену, и то искључиво на основу непроверених навода да би могли бити повезани са ратним злочинима, што је додатно утицало на осећај правне несигурности. Отворена нетрпељивост према српским повратницима била је додатно појачана чињеницом да надлежне институције нису предузимале адекватне мере за санкционисање учинилаца ових инцидената. Изостанак правовремене и ефикасне реакције органа реда и правосуђа допринео је учвршћивању уверења да повратак није безбедан, што је директно утицало на број повратничких породица и динамику обнове живота на терену [OEBS, 2019: 20–28]. Посебно осетљив положај у оквиру ових заједница имају жене, које су, поред опште несигурности у погледу повратка и остваривања имовинских права, изложене и додатним облицима

терно расељених лица у урбаном окружењу. Док национални документи постављају опште циљеве, локални планови обезбеђују њихово спровођење кроз оперативне механизме. Зато локалне стратегије представљају неопходан наставак националне политике, јер повезују државне мере са реалним потребама заједнице и омогућавају да интерно расељена лица заиста остваре права гарантована правним поретком.

структурне и институционалне неједнакости. Друштвена не-равноправност која погађа жене у више области јавног и приватног живота доследно је евидентирана у извештајима релевантних међународних организација и организација цивилног друштва [Мијатовић, 2025: 386].

Иако је питање положаја интерно расељених лица са Косова и Метохије већ деценијама предмет различитих националних стратегија, акционих планова и институционалних иницијатива, посебно у области имовинских и статусних права, у судској пракси Републике Србије и даље изостају јасно идентификовани, објављени и проверљиви случајеви у којима је статус интерно расељеног лица био централно правно питање. Доступни јавни извори указују да постоје појединачни примери покретања поступака ради повраћаја узурпиране имовине или утврђивања власничких права у корист лица за које се може претпоставити да су расељена, попут случајева описаних у извештајима организација које пружају бесплатну правну помоћ. Ипак, у тим предметима се из доступне документације не може са поузданошћу утврдити да ли је статус интерно расељеног лица формално био утемељен као основ тужбеног захтева или као релевантна околност у одлучивању суда. Уједно, одлуке највиших судских инстанци, у областима имовинског, породичног и наследног права не садрже посебну категоризацију предмета који би омогућили идентификацију интерно расељеног лица као процесног субјекта, нити постоји централизована евиденција пресуда означених као случајеви интерног расељења. Иако нормативни оквир препознаје бројна права интерно расељених лица, укључујући приступ правној заштити, недо-вољна транспарентност и непостојање конзистентне судске праксе значајно ограничавају практичну примену ових права. Овоме доприноси и чињеница да многа расељена лица, услед административних баријера, недоступности документације и дугогодишњег боравка ван места порекла, уопште не покрећу судске поступке, чиме потенцијална судска пракса остаје непотпуна и фрагментарна. Све наведено упућује на закључак да је, уз нормативне и стратешке оквире, неопходно развијање

транспарентне и доследне судске праксе како би се интерно расељеним лицима омогућила делотворна заштита њихових имовинских, породичних и наследних права.

ЗАКЉУЧАК

Истраживање историјског, безбедносног и правног контекста положаја интерно расељених лица са Косова и Метохије показује да је остваривање породичних и наследних права у постконфликтним околностима знатно сложеније од уобичајених правних изазова. Савремени проблеми у овој области имају дубоке историјске корене, условљене дуготрајним институционалним дисконтинуитетима, периодима насиља и политичким кризама, који су током двадесетог века добијали циклични карактер. Кулминација тих процеса током 2004. године оставила је трајне последице по безбедност, демографску структуру и имовинско-правни положај српског становништва на Косову и Метохији, при чему су нарушени основни механизми правне заштите и правне сигурности.

У условима масовног расељавања, остваривање породичних права, укључујући право на здравствену и социјалну заштиту, права детета, право на издржавање и права из радног односа, постаје знатно отежано, а у појединим случајевима и фактички недоступно. Висок ниво незапослености, недовољна информисаност о процедурама, институционалне препреке у погледу пребивалишта и личних докумената, као и социјална искљученост, додатно ограничавају пуни обим остваривања ових права. Иако су временом уведене одређене мере подршке, оне нису у потпуности отклониле системске и структурне недостатке који и даље оптерећују правну праксу.

Посебно тежак положај уочава се у области остваривања наследних права. Уништавање имовине, узурпација катастарских парцела, онемогућен приступ оставинским поступцима и правна несигурност у погледу стварних власничких односа представљају кључне препреке у заштити наследних права. Многе породице нису у могућности да утврде ни обим оста-

винске масе ни ред наслеђивања, док физичка недоступност територији, безбедносни ризици и ограничен приступ архивама и институцијама додатно отежавају вођење оставинских поступака. У таквим условима, основна начела наследног права, правна сигурност, заштита имовине и континуитет поседа, остају у значајној мери нарушена.

Иако су у протеклом периоду учињени одређени позитивни помаци у области дигитализације матичних књига, приступа образовању, здравственој заштити и стамбеној подршци, ефикасност ових мера остаје условљена доследном применом, међусекторском координацијом и стабилним финансирањем. Исто важи и за локалне акционе планове, чија реализација често зависи од ограничених институционалних капацитета и недовољне сарадње са државним органима. Недостатак јасних, универзално примењивих стандарда, као и ограничено деловање међународне заједнице у погледу спречавања узурпације имовине и заштите повратника, указују на то да правна средства не могу у потпуности надоместити последице нерешеног политичког и безбедносног статуса Косова и Метохије.

Сумирајући све наведено, може се закључити да је положај интерно расељених лица, нарочито у погледу остваривања породичних и наследних права, условљен сложеним сплетом правних, безбедносних, социјалних и историјских фактора. Без свеобухватне институционалне подршке, ефикасније међусекторске сарадње и доследније примене правних стандарда, права ових лица остају у значајној мери угрожена. Стога се као неопходан услов намеће даље јачање правних механизма и континуирано ангажовање државних органа и међународних актера ради обезбеђивања правне сигурности, пуног уживања основних људских права и стварања услова за одрживи повратак или достојанствену интеграцију интерно расељених лица.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Ненад (2024). „Мартовски погром: Албански терор над српским становништвом на Косову и Метохији (17–19. март 2004)”. *Мартиновски њојром 2004: узроци, разарања, њоследице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 43–81.
- Аритонових, Ивана (2008). „Услови живота жена – избеглих лица на северу Косова”. *Башићина* (Лепосавић), 25: 299–317.
- Аритонових, Ивана (2009). *Српске жене на Косову и Метохији у ратном окружењу: српска њородица и њоследице мартиновској њојрома 2004. њодине*. Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу, 1–227.
- Богданових, Димитрије (2006). *Књига о Косову*. Београд: Српска књижевна задруга, 1–465.
- Букадинових, Игор (2025). „Интерно расељена лица са Косова и Метохије на подручју општине Алексинац: положај и проблеми”. Зборник радова: *Алексинац: 190 њодина у слободи од ослобођења 1833. до наших дана: њемајски зборник радова*. Уредник: Софија Божић, 461–474.
- Гавриловић, Славко; Василије Крестић, Андрија Раденић, Коста Милутиновић, Павле Ивић, Јован Кашић, Драгиша Живковић, Дејан Медаковић (1981). „Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878.” *Историја српској народа*. Београд: Српска књижевна задруга, V-2.
- Гарић, Зоран Г. (2025). „Мартовски погром 2004. године: страдање српске културне баштине на Косову и Метохији – анатомија злочина без казне”. *Мартиновски њојром 2004: узроци, разарања, њоследице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 113–146.
- Јокић, Бранко В. и Милица Шевкушић (2024). *Мартиновски њојром на Косову и Метохији: 17–19. марти 2004. њодине: с крајким њрепедом уништиеној и ујроженој хришћанској културној наслеђа*. Београд: Министарство културе Републике Србије; Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), 1–120.

- Локални акциони план за унапређење положаја избеглица, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији који бораве на територији града Београда 2020–2024. године (2019). *Службени лист града Београда*, LXIII, 142/2019.
- Марковић, Ратко (2017). *Са уставне осмишљенице*. Београд: Досије, 1–384.
- Марковић, Ратко (2018). *Уставно право*. Београд: Правни факултет, 1–588.
- Марковић, Марко (2025). „Чаглавица: сукоб, жртве и последице погрома 2004. године”. *Мартовски мјесец 2004: узроци, разарања, последице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 277–332.
- Мијатовић, Марина Д. и Игор Недељковић (2025). „Родна перспектива уставноправне заштите интерно расељених лица са Косова и Метохије”. *Башићина* (Лепосавић), 67: 341–354. (Институт за српску културу Приштина – Лепосавић).
- Мијатовић, Марина и Наташа Сарафова (2025). „Утицај културних традиција на остваривање породичних права на Косову и Метохији”. *Башићина* (Лепосавић), 65: 385–400. (Институт за српску културу Приштина – Лепосавић).
- Мијатовић, Марина (2025). „Родна равноправност и вештачка интелигенција у породичном предузетништву на западном Балкану”. *Башићина* (Лепосавић), 66: 379–392. (Институт за српску културу Приштина – Лепосавић).
- Николић, Коста и Срђан Цветковић (2014). *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку: 1912–1990*. Београд: Институт за савремену историју, 1–334.
- Панов, Слободан и Милош П. Станковић (2014). „Владавина права у породичном и наследном праву”. *Зборник радова: Међународни научни скуп Владавина права и правна држава у региону*, одржан 26. октобра 2013. год. на Палама; (уредник Горан Марковић). Источно Сарајево: Правни факултет, 457–486.
- Попов, Чедомир; Димитрије Ђорђевић, Новица Ракочевић, Ђорђе Микић, Коста Милутиновић, Василије Крестић, Андрија Радевић, Милорад Екмечић (1983). „Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918.” *Историја српског народа*. Београд: Српска књижевна задруга, VI-1.

- Пророковић, Душан (2025). „Последице Мартовског погрома на питање статуса Косова и Метохије”. *Мартовски њојром 2004: узроци, разарања, њоследице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 403–418.
- Ракочевић, Живојин (2025). „Српске жртве убијене у Мартовском погрому”. *Мартовски њојром 2004: узроци, разарања, њоследице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 461–484.
- Самарџић, Радован; Јован Милићевић, Рајко Веселиновић, Славко Гавриловић, Александар Форишковић, Новица Ракочевић (1986). „Срби у XVIII веку”. *Истѡрија срѣској народа*. Београд: Српска књижевна задруга, IV-1.
- Стијовић, Милун (2025). „Завршетак процеса етничког чишћења Срба и уништавање српског наслеђа у Призрену и Пећи током Мартовског погрома 2004. године”. *Мартовски њојром 2004: узроци, разарања, њоследице*: тематски зборник / (главни и одговорни уредник Владан Виријевић). Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 605–625.
- Стојанчевић, Владимир; Јован Милићевић, Чедомир Попов, Радомир Јовановић, Милорад Екмечић (1981). „Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878.” *Истѡрија срѣској народа*. Београд: Српска књижевна задруга, V-1.
- Урошевић, Атанасије (1965). *Косово*. Београд: Научно дело, 1–398.
- Челић, Душко М. (2012). „Заштита имовинских права на Косову и Метохији пред саветодавним већем за људска права”. *Зборник радова Правној факултету у Приштини*, 26–41.
- Шљивић, Милена (2015). „Расељена лица са Косова и Метохије као предмет истраживања”. *Башићина* (Лепосавић), 38: 175–181. (Институт за српску културу Приштина – Лепосавић).

Bručić, Haris i Dženis Šaćirović (2021). „Zakonsko nasljeđivanje prema propisima Republike Srbije”. *Univerzitetska misao – časopis za nauku, kulturu i umjetnost* (Novi Pazar), 20: 38–46. [<https://doi.org/10.5937/univmis2120039B>]

Echim, Andreas-Vlad (2025). “Kosovo: Two Decades After Operation Allied Force. Organized Crime, Ethnic Tensions, and An Economy in

- Reconstruction". *Conflict Studies Quarterly*, 50: 31–48. [<https://doi.org/10.24193/cs.q.50.2>]
- Gillard, Emanuela-Chiara (2005). "The role of international humanitarian law in the protection of internally displaced persons". *Refugee Survey Quarterly*, XXIV, 3: 37–48.
- Todorovski, Dimo; Paul van der Molen and Jaap Zevenbergen (2016). "Conflict and post-conflict land administration – the case of Kosovo". *Surway Review*, XLVIII, 350: 316–328. [<https://doi.org/10.1179/1752270615Y.0000000044>]
- Trapara, Vladimir i Miloš Jončić (2012). „Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS". *Međunarodni problemi*, LXIV (3): 275–302. [<https://doi.org/10.2298/MEDJP1203275T>]

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Закон о здравственом осигурању. *Службени јласник РС*, бр. 25 од 3. априла 2019, 92 од 27. октобра 2023, 109 од 4. децембра 2025 – др. закон. Доступно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2019/25/1/reg>. Приступљено: 4. 12. 2025.
- Закон о матичним књигама. *Службени јласник РС*, бр. 20 од 19. марта 2009, 145 од 29. децембра 2014, 47 од 20. јуна 2018. Доступно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/20/3/reg>. Приступљено: 4. 12. 2025.
- Закон о посебним условима за евидентирање и упис права на непокретностима. *Службени јласник РС*, бр. 91/2025. Доступно на: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-posebnim-uslovima-za-evidentiranje-i-upis-prava-na-nepokretnostima.html>. Приступљено: 6. 12. 2025.
- Закон о пребивалишту и боравишту грађана. *Службени јласник РС*, број 87 од 21. новембра 2011. Доступно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2011/87/1/reg>. Приступљено: 4. 12. 2025.
- КИРС (2020). Комесаријат за избеглице и миграције Република Србија. *Ex post* анализа Националне стратегије за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2015. до 2020. године. Доступно на: <https://kirs.gov.rs/media/uploads/EX%20POST%20Analiza.pdf>. Приступљено: 1. 12. 2025.
- Стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2024. до 2030. године. *Службени јласник РС*, 91 од

21. новембра 2024. Доступно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2024/91/1>. Приступљено: 4. 12. 2025.
- Arraiza, Jose-Maria (2014). "A matter of balance. Cultural heritage, property rights and inter-ethnic relations in Kosovo". Hague Cultural Heritage, Presented at Seminar on Property and Investment in Jus Post Bellum, Grotius Centre for International Legal Studies, Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2504990. Приступљено: 15. 12. 2025.
- Hammarberg, Thomas (2011). Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his visit to Serbia on 12-15 June 2011. Commissioner for Human Rights – The Council of Europe. Strasbourg, 22 September 2011. (1–37). Доступно на: <https://rm.coe.int/16806db6eo>. Приступљено: 15. 12. 2025.
- OEBS (2019). Organizacija za evropsku bezbednosti saradnju. Misija na Kosovu. *Procena dobrovoljnog povratka na Kosovo*. Доступно на: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/e/d/440744.pdf>. Приступљено: 1. 12. 2025.
- Tawil, Edward (2009). *Property Rights in Kosovo: a Haunting Legacy of a Society in Transition*. International Center for Transitional Justice, 1–69. [Доступно на: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Kosovo-Legacy-2004-English.pdf>. Приступљено: 15. 12. 2025]
- Trifković, Milijana i Danilo Ćurčić (2018). *Ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava interno raseljenih lica u Srbiji*. Beograd: A11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava. Доступно на: https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2025/04/A11_zavrzni-izvestaj_SR_web-compressed.pdf. Приступљено: 15. 12. 2025.
- UNHCR (1998). The UN Refugee Agency. *Guiding Principles on Internal Displacement*. Доступно на: <https://www.refworld.org/legal/otherinstr/unchr/1998/en/18487>. Приступљено: 3. 12. 2025.

Ass. prof. Ph.D. Marina D. MIJATOVIĆ, research associate

E-mail: marina.mijatovic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4370-7690>

Ma Igor Lj. NEDELJKOVIĆ

E-mail: igornedeljkovic1234@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4332-5996>

Institute for Serbian culture Priština – Leposavić

24. novembar bb, Leposavić, Serbia

LEGAL CONSEQUENCES OF THE MARCH 2004 POGROM
FOR THE EXERCISE OF FAMILY AND INHERITANCE RIGHTS
IN KOSOVO AND METOHIJA

SUMMARY: The March 2004 pogrom represents one of the most severe blows to security, the legal order, and fundamental human rights in Kosovo and Metohija in the post-conflict period. The consequences of these events have significantly affected the exercise of family and inheritance rights, undermining the legal certainty of the affected population. The aim of this research is to examine the forms and extent of these consequences, with special emphasis on the loss of civil registry and cadastral records, the usurpation of immovable property, difficulties in proving kinship, and the fragmentation of families caused by forced displacement. The methodology is based on the analysis of domestic and international legal instruments, case law, and reports of relevant institutions. The findings indicate systemic deficiencies in the protection of victims' rights, while the conclusion highlights the need for digitalization of legal records, strengthened institutional support, and the development of effective mechanisms of legal protection.

KEYWORDS: March pogrom; family law; inheritance law; Kosovo and Metohija; internally displaced persons; property protection

САДРЖАЈ

Патријарх српски Порфирије (Перић)	
Мартовски погром: страшно време васкрсења	5
Митрополит Јоаникије II (Мићовић)	
Из Пећке патријаршије	9
Митрополит Теодосије (Шибалић)	
Испит истине, одговорности и обнове	13
Владан Виријевић	
Вечни запис у колективном памћењу Срба	17

I СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Александар С. Павловић	
Мартовски погром у Обилићу: страдање Срба у контексту личних искустава и доживљаја прогнаних лица	25
Марко Б. Марковић	
Страдање Обилића: Погром 2004. – завршни чин	53
Стефан Радојковић и Александар Гуџић	
Мартовски погром у Липљану 2004. године	131
Стефан С. Филиповић и Милан Н. Гулић	
Мартовски погром у Урошевцу 2004. године	151
Немања С. Димитријевић	
Погром Срба из Косова Поља и Бресја 2004. године	183
Мирослав С. Милошевић и Стефан Ц. Мирковић	
Мартовски погром у Ѓњилану и околини 2004. године: историјски и кривичноправни аспект	199

Дејан Д. Баљошевић

Четири дана Мартовског погрома у Ораховцу
и Великој Хочи: напади, жртве, живот, евакуација
болесника и труднице 223

Горан Гребовић

Евакуација нападнутих Срба на централном Косову
и њихов живот у бази КФОР-а (МНБ Центар) у Приштини 241

II

**СТРАДАЊЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ
У ПОГРОМУ 2004. ГОДИНЕ**

Иван Т. Ристић

Уништавање имовине Српске православне цркве
на Косову и Метохији у Првом светском рату и
Мартовском погрому 2004. године – упоредна анализа 255

Оља Арсенијевић

Међународне реакције на уништавање културне баштине
и значај културе памћења 279

Ивана Женају Рајовић**и Марија Лакић**

Црква Светог Николе (Рајкова) у Призрену:
страдања и обнове 317

III

**ПРАВНИ, БЕЗБЕДНОСНИ,
ПОЛИТИКОЛОШКИ И СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ
ПОГРОМА 2004. ГОДИНЕ**

Марина Д. Мијатовић**и Игор Љ. Недељковић**

Правне последице Мартовског погрома 2004. године
на остваривање породичних и наследних права
на Косову и Метохији 353

Дејан Димитријевић

Нормализација након погрома: Погром из марта 2004.
и конструисање административно управљаног
непријатеља на Косову и Метохији 389

Слободан Д. Миљковић

Културна баштина као плен: политичко присвајање
након разарања 17. марта 2004. године у Косовској Каменици .. 413

Бојана Б. Комленски

Правна анализа Мартовског погрома
на Косову и Метохији (2004): између етничког чишћења
и злочина против човечности 449

Јован Делић

Безбедносни изазови у заштити културних добара
на Косову и Метохији: Мартовски погром 2004. године
као студија случаја 475

Стефан Н. Анђелковић

Одговорност без санкције:
Мартовски погром и криза легитимитета
међународних мисија на Косову и Метохији 503

IV

КЊИЖЕВНОСТ ПОСЛЕ ПОГРОМА

Сена М. Михаиловић Милошевић

„Случај Косова” као грађа за роман
Селфи из Берџена Сунчице Денић 523

Маша Љ. Петровић

Прозно стваралаштво након Погрома: стилизација
и наративизација Косовско-метохијске стварности
у савременим српским приповеткама 539

Марко С. Тошовић

(По)етичка функција списка у роману *Ми, избрисани*
Слободана Владушића: роман као кенотаф 561

Жарко Н. Миленковић

(Не)прихватање политике пораза?

Туђа земља Драгомира Костића 577**V****МЕДИЈИ И ПОГРОМ****Ена С. Мирковић**Прилог проучавању улоге српских медија
и албанске штампе са Косова и Метохије

у Мартовском погрому 2004. године 597

Јелена М. Вујановић

Мартовски погром над Србима на Косову и Метохији:

улога медија и пропаганде 621

Дејан А. Милић

Однос регионалних и међународних медија према

Погрому над Србима на Косову и Метохији 2004. године 641

Марек Антони Новицки

Промеморија о Косову 671

Marek Antoni Nowicki

Kosovo pro memoria 695

Белешке о ауторима 717

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(497.115)"2004"(082)
323.28(=163.41)(497.115)"2004"(082)
725.94.025.1(=163.41)(497.115)"2004"(082)

МАРТОВСКИ ПОГРОМ 2004 : узроци, разарања, последице : тематски зборник.
Књ. 2 / [главни и одговорни уредник Владан Виријевић]. - Приштина - Чаглавица :
Архив Косова и Метохије ; Грачаница : Дом културе "Грачаница", 2026 (Врњци :
Интерклима-графика). - 734 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 500. - Стр. 5-7: Мартовски погром: страшно време васкрсења / Патријарх српски
Порфирије. - Стр. 9-12: Из Пећке патријаршије / Митрополит Јоаникије II. - Стр. 13-15:
Испит истине, одговорности и обнове / Митрополит Теодосије. - Стр. 695-716: Kosovo
pro memoria / Marek Antoni Nowicki. - Белешке о ауторима: стр. 717-730. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-82753-16-2 (АКМ)

а) Срби -- Прогони -- Косово и Метохија -- 2004 -- Зборници

б) Споменици културе, српски -- Уништавање -- Косово и Метохија -- 2004 -- Зборници

COBISS.SR-ID 193057801
